

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 5 Issue 1, p. 251-266, January 2013

Balkan Savaşlarının İttihat ve Terakki Politikalarına Etkisi *The Effects of Balkan Wars on the Policies of the Union and Progress Party*

Doç. Dr. Bünyamin Kocaoğlu
Ondokuz Mayıs Üniversitesi -Samsun

Öz: *Balkan savaşları sonucunda 1908 İnkılabından beri siyasette adeta gölge kabine konumuyla Osmanlı Hükümetlerini denetleyici bir rol oynayan İttihat ve Terakki daha savaş tamamen bitmeden ülkenin siyasi iktidarını tam olarak ele geçirme imkanı buldu. Balkan savaşları iktidara taşıdığı İttihat ve Terakki'nin siyaset anlayışı ve uygulamaları üzerinde de derin etkiler yaptı. Bu çerçevede savaş sonrasında İttihat ve Terakki politikalarında Anadolu ön plana çıktı. Bunun yanı sıra savaş İttihat ve Terakki'nin ideolojik yaklaşımı üzerinde de önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. Kuruluşundan beri ağırlıklı olarak Osmanlılık düşüncesi çerçevesinde siyaset geliştirmiş olan İttihat ve Terakki bu anlayışını savaş sonrasında Türklük ve İslamlık olarak yeni bir düzlemde ele almaya ve sistemleştirmeye başlamıştır.*

Anahtar kelimeler: *İttihat ve Terakki Fırkası, Anadolu Islahatı, Balkan Savaşları, Türkçülük, İslamcılık*

Abstract: *The Union and Progress Party, which scrutinized the Ottoman governments like a shadow government since the 1908 revolution, established its political control before the Balkan Wars were over. This article examines the effects of the Balkan Wars on the political ideology of the Union and Progress Party, and argues that after the Balkan Wars the ideology of the party shifted from Ottomanism toward Turkish nationalism and Islamism.*

Key Words: *Union and Progress Party, Anatolian Reform, Balkan Wars, Turkism, Islamism*

Balkan Savaşları Türk siyasal hayatının önemli kırılma noktalarından biridir. Savaş, Ocak 1913 Babıalî baskını sonrasında hükümete talip olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın, yapısı, ideolojisi ve politikalarını derinden etkiledi ve önemli değişikliklere neden oldu. 1912 Ekim'inden 1913 Haziran'ına kadar yaklaşık bir yıla yakın siyasetin gündemini işgal eden Balkan savaşları ile Osmanlı Devleti Afrika'daki topraklarından sonra, Avrupa'daki topraklarını da yitirmiş, Rumeli'deki toprakları Midye-Enez hattı ile sınırlandırılmıştı¹. Her ne kadar Rumeli'de doğmuş bir siyasi parti olan İttihat ve Terakki için Balkanların yitirilmiş olması büyük bir düş kırıklığı ve felaket olarak düşünülse dahi, söz konusu savaşın, aynı zamanda, İttihat ve Terakki karşıtı Ahmet Muhtar ve Kamil Paşa hükümetlerinin İttihat ve Terakki Partisi'ni siyaset sahnesinden tamamen tasfiye etmeleri ihtimalini ortadan kaldırdığı ve İttihat ve Terakki Fırkası'nı güçlü bir şekilde iktidara taşıdığı da bir gerçektir². Ne pahasına olursa olsun, I. Balkan savaşlarında yitirilen Edirne'yi tekrar geri alacağı vaadiyle iktidara

¹Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 464.

² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev: Yavuz Alagan)Sarmal Yayınları, İstanbul 1995, s.59.

gelen İttihat ve Terakki, Temmuz 1913'te Balkan müttefiklerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıktan istifade ile sözünü tutarak, Edirne'yi geri almış, böylece, partinin çok daha güçlü konuma gelmesinin ve itibarının yükselmesinin yolunu açmıştır³. Balkan Savaşları'nın İttihat ve Terakki Partisini iktidara taşıdığı Türk siyasetinin tek partisi konumuna getirdiği, hatta ittihatçıların ittihatçı karşıtı hükümetleri adeta savaşa teşvik ettikleri ve sonuçta başarısızlıklarını bahane ederek ülkenin yönetimini ele geçirdikleri düşüncesi Türk tarih yazımında bazı Tarihçiler tarafından önemle dile getirilen hususlardandır. Fuat Dündar "Modern Türkiye'nin Şifresi" adlı eserinde, İttihat ve Terakki Fırkası'nın önde gelenlerinin ve özellikle de Balkan kökenli subaylarının ,Enver Paşa ve Mustafa Kemal gibi, Balkanlarda büyük bir savaşa yaklaşıldığı kritik günlerde Trablusgarp'ta bulunmalarını, hatta savaş başladığında dahi İstanbul'a gelip orduya katılmamış olmalarını ve dahası savaşın kapıda olduğu günlerde ittihatçıların "şaşırtıcı" bir şekilde hükümeti muhaliflere teslim etmiş oldukları hususlarına dikkat çekerek, ittihatçıların, savaşa girmeyi arzu etmeyen, sorunu barışçıl ve diplomatik yollardan çözme yanlısı olan hükümeti, özellikle savaşa teşvik ettiklerini hatta, gazeteleri Tanin'in sütunlarında savaş çağrısı yaptıklarını, bununla da yetinmeyip İstanbul'da üç büyük mitingi organize ettiklerini ifade etmektedir⁴. Kısacası hükümet, bizzat ittihatçıların tezgahı sonucu savaşa sürüklenmiş oluyordu. Dündar, eserinde, savaş öncesi ve savaş esnasında ve sonrasındaki ittihatçı tavrını "vurdumduymazlık" olarak değerlendirmiş ve Balkanların kaybını ittihatçılar açısından "ittihatçıların Balkanların kaybını muhalefete yükleyerek sorumluluktan kaçmak ve Anadolu'ya yoğunlaşmak istedikleri" şeklinde yorumlamıştır⁵. Balkan savaşlarının İttihat ve Terakki'nin bütün dikkatlerini Anadolu'ya yönelttiği, Anadolu'da güçlü bir Türk Devleti teşkil edilmesi fikrinin Balkan Savaşlarıyla güçlendiği düşüncesi, çağdaş yazarların yanı sıra, dönemin ittihatçı siyasileri tarafından da dile getirildiği görülmektedir.

İttihat ve Terakki'nin yayın organı Tanin gazetesinin başyazarı, Hüseyin Cahit (Yalçın), Petersburg'da yayınlanan "Rus Şayiası" adlı gazetede kaleme aldığı bir yazısında, Balkanların yitirilmiş olması ile ilgili olarak, Arnavutluk ve Makedonya'nın Osmanlı vatanından ayrılmış olmasının Türk siyasilerinin işini iyiden iyiye kolaylaştırdığı ve imparatorluktan ayrılmak emelinde olan Balkan unsurlarının yenilikçi taraftarı siyasilerin önünde en büyük engel teşkil ettiği, devletin bir an önce yapması gereken ıslahatları geciktirdiği düşüncelerine yer veriyordu⁶. Hüseyin Cahit Bey yazısında, ayrıca, Balkanlardaki ayrılıkçı unsurlardan kurtulmuş olduğuna göre, hali hazırda devletin asli unsurundan olan Arap ve Ermenilerin bazı taleplerinin İttihatçı hükümet tarafından yeniden değerlendirilebileceğine vurgu yaparak, özellikle Ermenilerin "sadık Osmanlılar" olduklarını, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında nisbi temsil esasına göre temsil edilmelerine dair isteklerinin, Balkan savaşı öncesinde, sırf adem-i merkezîyetçilerin emellerine hizmet etmemek, ve diğer unsurlara örnek teşkil olmamak üzere ittihatçı hükümetler döneminde kabul görmediği ancak, şimdi, Balkan unsurlarından kurtulduğuna göre, Ermenilerin taleplerinde daha fazla toleranslı yaklaşılabilirliğini de ifade etmiştir⁷. Hüseyin Cahit Bey, Araplar arasında milli bir cereyan bulunmamakla birlikte yeni Türk siyasetinin izleyeceği islamcılık temelindeki politikaları ile

³ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001, s. 218.

⁴ Fuat Dündar, *Modern Türkiye Şifresi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 58.

⁵ Dündar, *Modern Türkiye*, s. 59-60.

⁶ "Osmanlı Devleti'nin Dahili ve Harici Siyasetine Dair", *Türk Yurdu*, Cild. 3, İst. Matbaayı Hayriye ve şürekası, 1329, s. 248.

⁷ "Osmanlı Devleti'nin Dahili ve Harici Siyasetine Dair", *Türk Yurdu*, s. 249.

olası bir Arap ayrılığının önünün alınabileceği ve imparatorlukta çoğunluğu teşkil eden Türk ve Arap unsurunun samimi ittihadının, aynı zamanda hristiyan azınlığın hukukunun muhafazasının da garantisi olacağını ifade ettikten başka “Genç Türklerin” elini çabuk tutarak söz konusu unsurların siyasi taleplerine kulak vermesi ve yeni bir siyasi devri başlatmasını istemiştir⁸. Türk-Arap İmparatorluğu Anadolu’yu Türk vatanı haline getirme, Anadolu’da bağımsız yeni bir Türk Devleti kurma düşüncesi Balkan savaşlarından sonra iyiden iyiye kendisini hissettirmiştir. Nitekim, Balkan savaşlarının hemen arefesinde bazı eski ittihatçı mebuslar tarafından “Türkçülük” ideolojisi çerçevesinde kurulmuş olan Milli Meşrutiyet Fırkası’nın, yayın organı İfham’da yer alan bir yazıda da, Osmanlı Devleti’nin dahili siyasetinin Türklük esasına dayanması ve İzmir’den Beyazıt’a Karadeniz’den Arap bölgelerine kadar bütün “Türkili” bu milli siyasete tabi olmalı düşüncesi dile getirilmiş, Suriye, Elcezire ve Ceziretülarap geniş bir adem-i merkeziyet ile idare olunmalı, Şam, Bağdat, Mekke ve San’a vilayetleri Arap milli hayatının birer merkezi olmalı düşüncesi savunulmuştur⁹. Anadolu’da milli Türk siyaseti, yani Türkçülük, Arap vilayetlerinde adem-i merkeziyetçiliğe dayalı bir İslamcılık ile oluşturulacak bir Türk-Arap İmparatorluğu fikri, İttihat ve Terakki’nin eski Fizan mebusu Câmî Bey tarafından İfham gazetesinde kaleme alınan bir yazıda da savunulmuştur.

Cami Bey, “Osmanlılığın atisi: düşmanları ve dostları” başlıklı yazısında, devletin bundan sonra Türk ve Arap çoğunluğuna dayanması lüzumuna değinerek dış tehlikeye dikkat çekmiştir. Cami Bey’e göre tesis edilecek Türk-Arap İmparatorluğu’nun en büyük düşmanı İngiliz ve Fransızlar idi. Özellikle Uzakdoğu’da önemli sömürlere sahip olan İngiltere’nin hiçbir suretle kuvvetli bir Türk-Arap İmparatorluğu’na ve hilafetine müsaade etmeyeceğini de açık bir dille ifade eden Cami Bey’in bu düşünceleri İttihat ve Terakki’nin yayın organı Tanin’de yer alan bazı yazılarla da benzerlik taşımaktadır¹⁰. Balkan savaşlarından sonra Türk Devleti’nin Anadolu’da geleceğini tesis etmesi yalnızca Türk siyasi çevrelerinde hakim olan kanaat değildi. Başta Goltz Paşa olmak üzere Almanlar daha yüzyılın başından beri özellikle ittihatçılar üzerinde Osmanlı Devleti’nin bir Türk-Arap İmparatorluğu’na dönüştürülmesi, dahası Anadolu’da güçlü bir Türk Devleti’nin tesisi fikrini ısrarla empoze eden devletlerdendi¹¹. “Asya-ı Osmanî’nin İstikbâli” adıyla İngilizlerin önemli gazetesi Times’ta yayınlanan ve Tanin gazetesinde yer verilen yazıda da Balkan savaşlarından sonra Osmanlı Devleti’nin Anadolu’da geleceğini tesis etmesinin dünya barışı açısından da önem taşıdığı hususuna vurgu yapılmış; bununla birlikte Anadolu’da hayat bulacak Türk Devleti’nin bazı zaafalarının bulunduğuna da dikkat çekilmiştir¹². Söz konusu yazıda,

“Bugün Türkler bile Rumeli-i Osmanînin kendileri için bir sebebi za’af teşkil etmiş olduğunu inkar etmezler. Asya kıt’asında ise Türkler daha sağlam ve sabit bir muvazenet için lâzım gelen şerâiti bulabilirler. Ma’mafih Asya’da da Avrupa’da olduğu gibi Türk nüfuzunun temelini kemiren bir takım esbâb-ı za’af mevcuttur, bunun Rumelidekilerden farkı ancak kemiyet farkıdır. Yoksa mahiyet ve keyfiyet itibariyle ikisi de birdir. Asya-ı Osmanide asıl Türk ahali binnisbe pek çoktur ve Türk ırkına mensup olmayanların bir çoğu Türklerle din kardeşidir. Böyle olmakla beraber Araplar ırk ihtilafı neticesi olarak, Kürtler öteden beri kanuna

⁸ “Osmanlı Devleti’nin Dahili ve Harici Siyasetine Dair”, *Türk Yurdu*, s. 249.

⁹ “Osmanlı Devleti’nin Dahili ve Harici Siyasetine Dair”, *Türk Yurdu*, s. 249.

¹⁰ “Osmanlı Devleti’nin Dahili ve Harici Siyasetine Dair”, *Türk Yurdu*, s. 252.

¹¹ Dündar, *Modern Türkiye*, s. 61.

¹² Tanin, 7 Mayıs 1329, nr. 1606, s. 1.

adem-i ita'atla me'lûfiyet sebebiyle az çok hâl-i ihtilafta bulunmuşlardır ki Türk unsuruna âriz olan halden dolayı şimdiden sonra bu hâl daha ziyade artacaktır”

cümleleriyle Anadolu'da güçlenecek yeni Türkiye'nin zaafı ifade edilerek, Rumeli'de yaşadığı felaketin benzerini Anadolu'da yaşamaması için Türk hükümetinin Anadolu vilayetlerinde idari ıslahata yönelmesi gerektiği ve bunu yaparken de bir dereceye kadar Avrupa devletlerinin yardımına hatta kontrolüne muhtaç olduğuna dikkat çekilmiştir¹³. Yazıdan da anlaşılacağı üzere İngilizler, daha çok, Anadolu'da Avrupa kontrolünde bir Türkiye düşüncesindedir. Şurası bir gerçektir ki, özellikle Avrupa devletleri Balkan savaşlarından sonra “Türkler Asyaya” fikrini etkin bir şekilde dile getirmeye ve Türk siyasetini etkilemeye çalışmışlardır.

Avrupa devletlerinin Türkler ile ilgili bu yaklaşımı yeni ortaya çıkmış bir durum da değildi. Zira 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devletinin aleyhinde olarak geliştirdikleri Şark meselesinin en önemli aşamalarından biri Türklerin Balkanlardan atılmasıydı. Şimdi bunu başarmış olan Avrupa, “Türkler Asya'ya” anlayışını Türk siyasetine empoze etmeyi kendine düstur edinmiştir. Tamamen Avrupa menşeli bu anlayışın özellikle Balkan savaşlarından sonra İttihat ve Terakki'yi Anadolu'ya ağırlık vermeye sürüklemesi çokta hayret verici bir durum değildir. Zira Balkanların yitirilmesi İttihat ve Terakki politikalarında Anadolu'yu ön plana çıkarması biraz da Anadolu'dan başka kaybedilecek bir toprak parçasının kalmamış olmasıyla da yakından ilgilidir. Şimdi ittihatçılar Avrupa devletlerinin müdahalelerinin bir sonucu olarak kaybettikleri Balkanları terk ederken Anadolu'dan da olmamak amacıyla tüm ağırlıklarını bu topraklara vermişlerdir. Bununla birlikte Balkanların kaybı ve Türklerin Asyalı bir millet olarak ancak Asya'da yaşayabilecekleri düşüncesinin de ittihatçı çevrelerce tamamıyla kabul görmüş bir kanaat olmadığının altını çizmek gerekir. Her ne kadar zaman zaman İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinin, özellikle Balkan savaşları tamamen sona erdikten ve Balkanlar yitirildikten sonra Anadolu'yu önceleyen ve Balkanların kaybedilmiş olmasının imparatorluğu rahatlatığı tarzındaki yaklaşımları olmuşsa da bu tür yaklaşımların biraz da çaresizliğin ürünü olduğunu ve bundan sonra Türklerin yaşayabilecekleri tek toprak parçasının Anadolu olması ve en azından bu toprakların elde tutulması gayretlerinin bir ürünü olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Nitekim, İttihat ve Terakki'nin önemli kalemşörlerinden Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in Tanin gazetesinde “Asyaya Avet Nazariye-i Acayibesi” başlığıyla kaleme aldığı yazı İttihat ve Terakki'nin Balkanlara ve tamamen batı menşeli olan “Türkler Asyaya” anlayışına bakışını çok açık bir şekilde göstermektedir¹⁴. Babanzade yazısında, Avrupa devletlerine atfen,

“Osmanlılar Asyaya rücu etmeli, Asyaî bir kavim olmalıdır. Rumeli Devlet-i Osmaniye'nin terakki ve inbisâtı için bir engeldir. Bu engel ber-taraf olursa Devlet-i Osmaniye'nin kısm-ı mütebakisi o nisbette sür'atle refah ve ümrana, kuvvet ve intizama malik olur. Devlet Rumeliyi serbest surette neşvünemâ-ı hayatiyesine mani-i büyük add ederek bir safra gibi atmalıdır ki, sefine-i devlet selamete sahile yetişsin. Zaten Avrupa'ya Asya'dan gelmedik mi? Binaen-aleyh tekrar oraya avdet etmek, Avrupalı olmayınca Asyalı kalmak iktiza eder. Osmanlıların tarz-ı teşekkülü dahi Avrupalı değil Asyalı bir kavim halinde yaşayabileceklerine delildir.”

¹³ Tanin, 7 Mayıs 1329, nr. 1606, s. 1.

¹⁴ Tanin, 16 Şubat 1329, nr. 1526, s. 1.

Tarzındaki Avrupa menşeli bu tür düşüncelerin Türkiye ve Türkler aleyhinde ortaya atılmış çok yanlış fikirler olduğuna dikkat çekmiştir. Son derece “gülünç” ve “batıl” olarak değerlendirdiği bu düşüncelerin bazı Osmanlı aydınları arasında da taraftar bulmuş olmasından şikayet eden Babanzâde İsmail Hakkı Bey, toplumları Asyalı Avrupalı diye keskin çizgilerle ayırmanın mümkün olmayacağına “Avrupa mukaddes bir toprak ve Türkler o mukaddes topraklar için bir leke” imiş gibi gösterilmelerinin bir mantıksızlık olduğuna da dikkat çekerek Avrupa’ya medeniyetin Asya’dan gittiğinin altını çizmiştir¹⁵. Babanzâde İsmail Hakkı Bey, ayrıca, Avrupalıların Türkler için “Asyaya gidiniz artık istikbaliniz emindir.” şeklindeki söylemlerinin ciddiyetten uzak bir izâhat olduğuna da vurgu yaparak, Afrika’da Osmanlı’ya hayat hakkı tanımayanların, Asya’da Türklere hangi sebeple hayat hakkı tanıyacaklarına dikkat çekmiş ve Avrupalıların Asya’da da Türklere rahat vermeyeceklerini, Avrupalıların Türkleri önce Avrupa’dan çıkarttıklarını şimdi de Asyadan da atmak için ellerinden geleni yapacaklarını ifade etmiştir¹⁶. Babanzâde,

“... Avrupa idhalat-ı cedidesinden olan Rumiliye lüzum yok gibi fikirleri pek mazarr add ederiz. Bilâkis Rumili’de ne kadar fazla bizimle olur ise arazimiz ne kadar vâsi’ bir halde kalır ise hayat zindemiz o derece te’ekküd ve tekrâr eder ve istikbâlimiz o derece emin olur kanaatindeyiz. Devlet-i Osmaniye’nin ma’aşallah yerleri çoktur. O kadar araziye ne yapacak? Ötekine berikine ihsan ve bu suretle herkes ile hüsn ü münasebatını te’sis etsin gibi fikirler ancak mevt halinde bulunan akvama yarıdır. Mürd olan akvam kıt’aları dahil, en uzak köşelerin bir zerre-i gubarını, hatta sahra-ı kebirin tâ içlerinde bir taşlık ve kumluk bir yer için kıyametleri koparmazsa sonra payitahtını bile muhafaza edemez. Yaşamak azminde bulunan devletler emniyet ve selâmetlerini küçülmekte değil büyümekte ararlar.”

cümleleriyle Balkanların yitirilmesinin gerçekte nasıl algılandığını ortaya koymuştur¹⁷. Babanzâde İsmail Hakkı Bey, “Maziden İbret Alalım” başlığıyla kaleme aldığı bir başka yazısında da benzer görüşleri dile getirmiş ayrıca, Osmanlı devletinin Balkanlardaki unsurları refah içerisinde yaşatmadığı ve bu nedenle Osmanlı idaresinden memnun olmayan Balkan unsurlarının Osmanlı devletinden ayrıldıkları tarzındaki yaklaşımların doğru olmadığını ifade ederek Balkanlar üzerindeki Avrupa devletlerinin müdahaleci politikalarının söz konusu unsurların Osmanlıdan ayrılmasında asıl rolü oynadığını ileri sürmüş ve özellikle Osmanlı Meclisi’ndeki bazı Rum mebusların, Avrupa devletlerinin menfaatlerine hizmet eden tavırlarına da dikkat çekerek Balkan savaşlarının Osmanlılık düşüncesini derinden sarstığına da vurgu yapmıştır¹⁸.

Bununla birlikte şu bir gerçektir ki Balkan savaşlarından sonra İttihat ve Terakki politikalarında “Anadolu” en önemli yeri tutacaktır. Bu ise gerçekte ittihatçıların tercihten ziyade, savaşın zorunlu kıldığı bir durum olarak değerlendirilmelidir. Bu andan itibaren bütün politik ağırlığını Anadolu’ya kaydıran İttihat ve Terakki, Balkanlardaki yaşadığı felaketi bu defa Anadolu’da yaşamamak için “islahat” ve bu çerçevede devletin idare tarzını yeniden ele almayı, devlete yeni bir şekil ve hüviyet kazandırmayı politikalarının temeli haline getirecektir.

¹⁵ Tanin, 16 Şubat 1329, nr. 1526, s. 1.

¹⁶ Tanin, 16 Şubat 1329, nr. 1526, s. 1.

¹⁷ Tanin, 16 Şubat 1329, nr. 1526, s. 1.

¹⁸ Tanin, 8 Mayıs 1329, nr. 1607, s. 1.

Özellikle daha Edirne geri alınmamış Balkan savaşları tamamen bitmemiş olduğu halde İttihat ve Terakki Anadolu vilayetlerinde özellikle de Doğu vilayetlerinde ıslahat teşebbüslerine hız vermiştir. Her ne kadar bu teşebbüslerini “halkın daha güzel idare olunmağa, daha ziyade asayiş ve adalet ni’metlerinden müstefid olmağa muhtaç oldukları”¹⁹ gibi bir gerekçeye dayandırmışsa da İttihat ve Terakki’yi özellikle Doğu vilayetlerinde hızlı bir ıslahat sürecine iten gerçekte temel kaygı son Balkan felaketinden başka bir şey değildi. İttihat ve Terakki Avrupa devletlerinin Balkanlarda Osmanlı devletinin ıslahat yapması yönündeki müdahaleleri ve bu müdahalelerinin Balkanların yitirilmesine kadar gitmiş olduğunu unutmamıştı ve şimdi benzer bir sürecin Anadolu için de olabileceği kaygısı özellikle Balkan savaşları sonrasında partinin üzerindeki en büyük endişeydi. Şimdi İttihat ve Terakki Avrupa müdahalesine fırsat vermeden bütün gücünü ve mesaisini bu işe ayırmayı uygun görmüştü.

Bu çerçevede 1913 yılının ilk yarısında İttihat ve Terakki Hükümeti, Şark vilayetleri ile ilgili hızlı ve oldukça etkili idari, adli ve askeri tedbirler aldı. Söz konusu zaman zarfında hükümet, öncelikle Şark vilayetlerinde asayişsizliğin önüne geçebilmek amacıyla jandarma sayısını önemli miktarda arttırdı. Başta Van ve Diyarbakır vilayetlerinde olmak üzere Erzurum, Bitlis, Mamuratülaziz, Sivas’ta mevcut jandarma sayısına ortalama 300 jandarma ilave edilmiş, aynı zamanda jandarma teşkilatında teftişat icrası ile teşkilatın bölgede daha etkin çalışması sağlanmış bu suretle yenilenmiş jandarma teşkilatı bölgede en büyük sorunu teşkil eden eşkiyalık hadiselerine karşı etkin bir güç olarak yeniden düzenlenmiştir²⁰. Hükümet, ayrıca, bölgede adliye teşkilatını da güçlendirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, adliye teşkilatından tamamen mahrum olan 40-50 kadar kazada adliye teşkilatını kurmuştur. Ayrıca Sulh Hakimleri Kanunu ile adliye teşkilatını güçlendirmiş ve bölgedeki sulh hakimisi eksikliği giderilmiştir. Bölgedeki suç ve cinayet oranı her türlü dış tahriklere ve müdahalelere rağmen alınan bu tedbirlerle azaltılmaya çalışılmıştır²¹. 1913 yılının ilk altı ayı içerisinde ittihatçı hükümet, başta Vilayat Kanunu olmak üzere, Jandarma Kanunu, Müfettişler Kanunu ve Sulh Mahkemeleri Kanunu gibi bir çok önemli yasaları kabul ederek uygulama sahasına koymuştur²². Burada dikkat çeken bir nokta, İttihat ve Terakki hükümeti, daha Balkan savaşları tam anlamıyla sona ermeden, “ıslahat” prensibi çerçevesinde devlet idaresini özellikle Anadolu’yu önceleyerek yeni prensipler çerçevesinde Anadolu’da merkezîyetçi, Arap vilayetlerinde adem-i merkezîyetçi bir yaklaşımı ön planda tutarak, Balkan savaşlarından sonra güçlü bir şekilde sarılmaya başladığı Türkçülük ve İslamcılık yaklaşımlarıyla yeniden ele almıştır. Nitekim başta Vilayat Kanunu ve bu çerçevede bilhassa Şark vilayetlerine yönelik hızla aldığı idari, askeri, adli tedbirler merkezîyetçi yaklaşımının Anadolu’da etkin bir biçimde uygulamaya konulduğunu göstermektedir. Zira bu yaklaşımın geri planında Balkanların kaybını oldukça belirleyici olmuştur. Bununla birlikte İttihat ve Terakki hükümeti, aynı hassasiyeti Arap vilayetleri için göstermemiştir. Nitekim İttihat ve Terakki, özellikle 1913 ortalarından itibaren, Edirne’yi geri aldıktan ve Balkan savaşları sona erdikten hemen sonra, Arap vilayetlerine yönelik “İslamcılık” politikasını açıkça yürürlüğe sokmuştur. Hükümet, bu çerçevede, Arap vilayetlerinde Arapça’nın eğitim dili olmasını kararlaştırmış, Arapça dilekçe yazma hakkı tanınmış, ve Arapça bilen memurların bölgede istihdamını kabul etmiştir. Ayrıca bölgedeki mahkemelerde Arapça ile işlem yapılması da kararlaştırılmıştır²³. Anadolu’da

¹⁹ Tanin, 19 Haziran 1329, nr. 1649, s. 1.

²⁰ Tanin, 19 Haziran 1329, nr. 1649, s. 1.

²¹ Tanin, 19 Haziran 1329, nr. 1649, s. 1.

²² Tanin, 22 Temmuz 1329, nr.1682, s.1.

²³ Tanin, 30 Temmuz 1329, nr. 1679, s. 1.

merkeziyetçi bir politikası önceleyen İttihat ve Terakki, buna mukabil Arap vilayetleri için adem-i merkeziyetçi bir anlayışı ön plana çıkararak Arap vilayetlerinin İslamlılık bağıyla devlete bağlı kalacağını sanıyordu.

Burada ilginç bir nokta, İttihat ve Terakki'nin daha kuruluşundan itibaren ve özellikle 1908 devriminden sonra II. Meşrutiyet yıllarında sahip olduğu "Osmanlılık" düşüncesinin yeni bir anlayışla ele alınmasıdır. Nitekim Balkanların yitirilmesiyle bütün fonksiyonunu büyük ölçüde yitirmiş ve epey zayıflamış olan Osmanlılığı şimdi, Arapları bir arada tutmak için takip ettiği İslamcılık temelli yaklaşımının yerine ikame ettiği görülmektedir. Yani, geline bu noktada, geçmişte Rum ve Ermeni gibi imparatorluğun daha çok gayr-ı muslim unsurları çağrıştıran Osmanlılık şimdi İslamcılık temelinde yeniden niteliği belirleniyor, "Araplar" Osmanlılık düşüncesinin belirgin unsuru haline geliyordu. Nitekim, "Vilayette Islahat" başlığıyla Tanin gazetesinde kaleme alınan bir yazıda Arap vilayetlerine yönelik olarak İttihat ve Terakki hükümetinin uygulamaları

"...alelumum mekâtîp-i resmîyede Arabî lîsânı ile tedrisat icrasına karar verilmesi şüphe yoktur ki, Arap ihvanımızın tekamül-i fikriyesine, terakki ve te'âlîsine en mühim mü'essirlerden olacaktır. Arapların terakkisine ve binaenaleyh kuvvet bulmasına hadim bir şey aynı zamanda Osmanlılığın ve Osmanlı devletinin terakki ve kuvvet bulmasına hâdim olacağı için bunu alkışlamamak mümkün değildir."

cümleleriyle anlatılıyordu²⁴. Bu cümleler aynı zamanda Osmanlılık anlayışının Balkan savaşlarından sonra nasıl bir değişim geçirdiğini göstermesi bakımından da oldukça dikkat çekicidir. İttihat ve Terakki, özellikle Şark vilayetlerini önceleyen idari ıslahat çabalarının Avrupa devletlerinin bir talebi ve müdahalesi olarak algılanmasından da sürekli endişe duymuştur. Burada idari ıslahat meselesinin Avrupa devletleri tarafından "Şarkî Anadolu" meselesine dönüştürülebileceği de en büyük kaygıyı teşkil etmiştir²⁵. Bu nedenle gerek Mahmut Şevket Paşa ve gerekse sonrasında Sadrazam olan Said Halim Paşa hükümetleri döneminde başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinden yabancı mütehasss ve müfettişler talep edilerek hükümetin, tamamen kendi arzu ve isteği ile medeni dünyanın lüzumlu kıldığı şartlar çerçevesinde devleti yeniden ıslah etme eğilimde oldukları izlenimini vermeye özen gösterilmiştir²⁶. Bütün bu endişelerin temelinde çok daha önemli bir mesele vardı. İttihat ve Terakki asayiş meselesi olarak tanımladığı ve göstermeye çalıştığı Şarkî Anadolu meselesinin bir Ermeni ve Kürt meselesi haline dönüştürülmesinden çekiniyordu. Şarkî Anadolu ıslahatı Ermeni ve Kürt meselesi ile özdeşleştirilir ise Avrupa'nın müdahalesinin daha farklı boyutta kendini göstermesi büyük bir sorun olarak düşünülüyordu²⁷.

Nitekim İngilizlerin önemli gazetesi Times'ta "Ermeni Islahatı" adıyla yayınlanan ve Tanin gazetesinde tercümesine yer verilen bir yazıda Şarkî Anadolu meselesi açık bir şekilde Ermeni meselesi ile özdeşleştirilerek ele alınmıştı²⁸. Söz konusu yazıda Ermeni meselesinin bir an önce ve etkili bir şekilde çözüme kavuşturulmadığı takdirde Makedonya sorunu halini alacağına dikkat çekildikten başka, "Millet-i Sadıka" olarak bilinen Ermenilerin Osmanlı

²⁴ Tanin, 22 Temmuz 1329, nr. 1682, s.1.

²⁵ Tanin, 26 Eylül 1329, nr. 1723, s. 1.

²⁶ Tanin, 26 Eylül 1329, nr. 1723, s. 1.

²⁷ Tanin, 23 Teşrinievvel 1329, nr. 1750, s. 1.

²⁸ Tanin, 23 Teşrinievvel 1329, nr. 1750, s. 1.

yönetimi altında sahip oldukları bazı ayrıcalıkları ve Ermenilerin Türk idaresindeki durumları ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır²⁹. Yazıda

“Uzun senelerden beri vakit vakit ma’ruz oldukları fenalıklara Ermenilerin daha ziyade tahammül etmelerine intizar olunamaz. Onlar canlarının ve ocaklarının ma’suniyetini istihsâl etmelidirler. Onlar katl-iâm tehlikesi altında yaşamaktan kurtulmalıdırlar. Adil ve münevver bir idareye mâlik olmalıdırlar. Ermeniler bu te’minata yalnız kağıt üzerinde kalmak şartıyla uzun müddet mâlik oldukları fakat hakikatte şerait-i hayatiyeleri hiç değişmediği cihetle şimdi bu ıslahat-ı kırtasiyenin ıslahat-ı fi’iliyeye inkılâb etmesi lüzumuna ka’ni bulunmaktadır. Bunun için altında bulunacakları idarenin beynelmilel bir kontrole tâ’bi olmasını istiyorlar”

cümleleriyle Şarki Anadolu meselesini açıkça Ermeni meselesi olarak yansıttıkları gibi, Makedonya’da yaptıkları tarzda meseleyi bahane ederek Avrupa müdahalesini Türk siyasetine kabul ettirmeye çalışılıyordu³⁰.

Aynı yazıda Ermeni meselesinin hal edilmesinin Anadolu’daki genç Türkiye için bir hayati mesele olduğuna da dikkat çekilmiş, halen “Millet-i Sadıka” kalmak arzusunda olan Ermenilerin bu bağılıklarının devam etmesi için etkili ıslahat teşebbüslerinin bir an önce gerçekleştirilmesi vurgulanmış,

“Bu ıslahatın te’minatı da vasi’ icra kuvvetini haiz olmak üzere Avrupalılar istihdamından ibarettir. Bu ilaç Genç Türk efkârıyla tevâfuk etmeyebilir. Fakat Genç Türkler bu efkârın kat’i ve şedid bir surette tatbikinden Arnavutluk’ta ve Makedonya’da ne neticeler çıktığını göz önüne getirmelidirler. Ermeniler mazhar-ı teceddüt olmuş bir hükümet-i Osmaniye dahilinde ya kıymetdâr bir unsur olabilirler yâhud Asya vilayetlerine ecnebi entrika ve fesadına âlet-i şûriş teşkil edebilirler. Ermenilerin bu ikisinden birini tercih etmesi hükümet-i Osmaniye’nin ve o hükümeti idare eden Fırkanın elindedir.”

cümleleriyle adeta hükümete gözdağı verilmiştir³¹. Tamamen İngiliz görüşünü yansıtan ve Times gazetesinde yayınlanmış olan bu makale Hüseyin Cahit Beyin “Şarkî Anadolu İslahatı” başlığıyla kaleme alınan bir yazıda dikkatle analiz edilmiş, İttihat ve Terakki hükümetinin iktidara geldiğinden beri önem verdiği Anadolu ıslahatı icraatının, endişe duyduğu şekliyle bir Ermeni meselesi haline getirilmesinin ve özellikle de bunu bahane ederek bir Avrupa Kontrolünün tesis edilmesi yönündeki yaklaşımın

“...Bugün Şarkî Anadolu’da bir Kürt-Ermeni meselesi yoktur. Asayiş ve mütegalibe meselesi vardır. Bunu bu daire dahilinde mahsur bırakmak hepimizin menfaatimiz iktizâsındandır. Fakat araya sırf Ermenilerin muhafaza-ı hukuku namına bir Avrupa kontrolü girerse aynı zamanda Kürtlerle Ermeniler arasında derin bir düşmanlık tohumu saçılmış olacaktır. Avrupa konseri arasında eksik olmayacak ihtilâflar ve rekabetler bütün bütün berbad edecek ve Anadolu’ı Şarkî’yi Makedonya’ya çevirecektir. Times refikimizin korktuğu Makedonya hâli işte asıl Avrupalı

²⁹ Tanin, 23 Teşrinievvel 1329, nr. 1750, s. 1.

³⁰ Tanin, 23 Teşrinievvel 1329, nr. 1750, s. 1.

³¹ Tanin, 23 Teşrinievvel 1329, nr. 1750, s. 1.

müşavir ve müfettişlerin Türkiye'ye gelmesine beynelmilel kontrol şekli verildiği zaman hasıl olacaktır.”

cümleleriyle mahzurları ortaya konulmaya çalışılmıştır³². Gerçektende İttihat ve Terakki hükümeti Şarki Anadolu ıslahatında ısrarla özellikle İngiltere'den müfettişler ve uzmanlar talep etmişse de Avrupa'dan bu talebine olumlu bir cevap alamamıştır³³. Burada önemli bir nokta Şarki Anadolu ıslahatı üzerinde İttihat ve Terakki hükümeti ile Avrupa devletleri arasında derin ve ciddi bir bakış farklılığının olmasıdır. Islahat konusunda başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin yardımı konusunda bir muhalefeti bulunmayan İttihat ve Terakki bununla birlikte Türkiye'ye verilecek desteğin Makedonya sorunu olduğu gibi bir Avrupa kontrolü ve müdahalesine dönüşeceği konusunda büyük kaygı taşımaktadır. Dahası böyle bir müdahalenin Osmanlının istiklaline zarar vereceğinden korkuluyordu. Bu noktada İttihat ve Terakki'nin doğrudan İngiltere'yi karşısına almak istemediği de anlaşılmaktadır. Nitekim, Hüseyin Cahit Bey, “Şarkî Anadolu İçin” başlıklı yazısında, Osmanlı devletinin Şarkî Anadolu'da ıslahat teşebbüslerinin önünde en büyük engeli Rusya'nın çıkardığını iddia ediyordu³⁴. Hatta Rus diplomatlarının bütün Avrupa devletlerinin başkentlerini dolaşarak Şarkî Anadolu ıslahatı konusunda Avrupa kontrolünü Türkiye'ye kabul ettirmek için bir takım teşebbüsler içinde olduğunu da ifade ediyordu³⁵. Hüseyin Cahit Bey söz konusu yaklaşım ve teşebbüslerin, Balkan “ehl-i sâlibi”nin yerine Türkiye'nin karşısına şimdi de Avrupa “ehl-i sâlibi”ni çıkarmak anlamına geldiğinin de altını çizmiştir³⁶. Olası bir Avrupa müdahalesinin Şarkî Anadolu'yu teskin etmek yerine, Makedonya'da olduğu gibi, bölgeyi yangın yerine, patlamak üzere olan bir yanardağa çevireceği endişesini de açık bir dille ifade ettikten başka Hüseyin Cahit Bey, İttihat ve Terakki'nin tutumunu

“...İttihat ve Terakki Avrupa düşmanı değildir. İttihat ve Terakki bilâkis Avrupa ulûmundan, terakkiyatından, tüccarından istifade ederek şu uyuşuk şarka yeni bir hayat getirmek, yirminci asır medeniyetini sokmak fıkır ve azminden doğmuştur. Fakat İttihat ve Terakki bu inkılâp ve teceddüdü vatanın haysiyet ve istiklâlîne hürmet ederek ve ecânibe de bu his ve hürmeti telkin etmek isteyerek mevki-i fi'ile çıkarmak azmindedir. Bir Avrupa kontrolünü kabul etmek İttihat ve Terakki'nin temeline, ruhuna , hükûmetine mugayirdir. Binaenaleyh İttihat ve Terakki için böyle bir teklife boyun eğmek kat'iyen imkan haricindedir.”

cümleleriyle net bir biçimde ortaya koyuyordu³⁷. Gerçekten de Balkan savaşlarından sonra İttihat ve Terakki'nin bütün politikaları, memleket idaresini yeni esaslar üzerinde kurarak vatanın istiklâlîne medeni bir çehre kazandırmak, bunu yaparken de istiklali zedeleyecek herhangi bir müdahaleye izin vermemek, Anadolu'yu “Genç Türkiye'nin gelişmiş, mamur, istikrarlı bir coğrafyası haline getirmek” cümleleriyle özetlenebilir³⁸. İktidara geldiği andan itibaren Balkan savaşları tamamen sona erdirilmemiş olmamasına rağmen Anadolu ıslahatını politikalarının temeli yapan İttihat ve Terakki, Avrupa ile uzun tartışma ve müzakereler neticesinde Anadolu ıslahatına tam şeklini vermiş ve neticede coğrafi şartları göz

³² Tanin, 23 Teşrinievvel 1329, nr. 1750, s. 1.

³³ Tanin, 4 Teşrinisani 1329, nr. 1759, s. 1.

³⁴ Tanin, 9 Teşrinisani 1329, nr. 1764, s. 1.

³⁵ Tanin, 9 Teşrinisani 1329, nr. 1764, s. 1.

³⁶ Tanin, 9 Teşrinisani 1329, nr. 1764, s. 1.

³⁷ Tanin, 9 Teşrinisani 1329, nr. 1764, s. 1.

³⁸ Tanin, 30 Kanunusani 1329, nr. 1845, s. 1.

önünde bulundurmak koşuluyla Osmanlı memleketlerini altı müfettişlik mıntıkasına ayırmış ve söz konusu mıntikalara merkezden birer müfettiş-i umumi tayin etmiştir. Hükümet tarafından tayin olunan müfettiş-i umumîler vilayet kanununda belirtilmiş olan valilerin haiz oldukları yetkilere aynen sahip olmak suretiyle müfettişlik bölgelerinin, mülki, adli ve zabıtaı teftiş işlerine nezaret edeceklerdi³⁹. Umumi müfettişler, ayrıca ehliyetsiz ve suistimalini gördükleri memurları görevden azl edebilecekleri gibi, mahkemeye sevklerine de karar verecekler ve ayrıca yerlerine memur tayin edebileceklerdi. Ayrıca arazi anlaşmazlıklarının umumi müfettişlerin nezareti altında çözüme kavuşturulması, mahkemelerde ilâmların Türkçe olarak tanzim edilmesi söz konusu düzenlemelerin öne çıkan hususlarındandı⁴⁰.

İttihat ve Terakki'nin iktidara geldikten sonra önemle üzerinde durduğu Anadolu ıslahatı politikası umumi müfettişlikler uygulamasıyla önemli bir noktaya gelmiş, özellikle bu düzenleme İttihat ve Terakki hükümetinin Anadolu'da güçlü bir kontrol, ve merkeziyetçi bir yapı tesis etmesinde rol oynamıştır.

Balkan savaşlarından sonra İttihat ve Terakki politikalarında belirgin bir değişikliğin kendini açık bir biçimde gösterdiği bir diğer alan iktisat olmuştur. İttihad-ı anasır özlemlerini büyük ölçüde suya düşürmüş olan Balkan savaşlarından sonra İttihat ve Terakki iktidarı, müslümanı gözeten, Türkü ön plana çıkaran ve Anadolu'yu önceleyen bir iktisadi politikada karar kılmıştır⁴¹. Bundan böyle ülke ekonomisini güdülemek gerekecekti. Müslüman kayırılacak, Türk'e ayrıcalık tanınacaktır. Balkan harbi nedeniyle bilinçlenen halk, ittihatçı hükümetin gayretleri ve teşvikleri ile 1913-1914 yıllarında yabancı malları boykot etmiştir. Ayrıca savaş ertesi yayımlanan bildiri ve risalelerle müslümanlar gayr-ı müslim tüccardan, bakkaldan alışveriş etmemeye çağırılmış; müslüman esnafın isimlerini ve adreslerini içeren listeler tanzim edilmiştir. Bu gayretler neticesinde İstanbul'da kısa sürede 500'e yakın Müslüman bakkal dükkanı açılmıştır. Böylece İstanbul'da İttihat ve Terakki desteğinde esnaf örgütleri etkin bir hale gelmiştir⁴². Hammal esnafı, arabacı esnafı, manavcı, salapuryacı esnafı, ekmekçi esnafı kısa sürede İttihat ve Terakki'nin denetimine girdi. Bununla birlikte Dersaadet Ticaret Odası'nın II. Meşrutiyet'in ilk yıllarından verdiği tüm desteğe rağmen İttihat ve Terakki ile yıldızı barışmadı. İttihat ve Terakki savaştan hemen sonra izlediği milli iktisat politikası gereği tercihin esnaftan ve küçük üreticiden yana yaptı⁴³. İttihat ve terakki'nin bu politika değişikliğinde savaş çok belirleyici rol oynadı. Çünkü Selanik'in daha liberal ortamında doğmuş olan İttihat ve Terakki, bölgenin kozmopolit ticaret burjuvazisinin desteğiyle liberal iktisat politikasına daha yatkın iken, Selanik'in savaş sonrasında yitirilmesi ve İttihat ve Terakki'nin her şeyi ile İstanbul'a göç etmesi cemiyet yapısında olduğu gibi iktisat politikasında da köklü değişikliği beraberinde getirmiş, esnaf bu politikaların temeli olmuştur⁴⁴. İttihat ve Terakki'nin Anadolu'da güçlü ve bağımsız Türkiye misyonunun idari boyutunu Anadolu ıslahatı, iktisadi boyutunu da milli iktisat politikası teşkil etmiştir. Siyasi istiklâlin ancak ve ancak iktisadi bağımsızlıkla sağlanacağı inancıyla hareket eden İttihat ve Terakki, Balkan harbinden hemen sonra Anadolu'da iktisadi uyanış söylemini hakim kılmak suretiyle, müslüman unsurun iktisadi teşebbüslerine büyük destek vermiş milli şirketlerin

³⁹ Tanin, 30 Kanunusani 1329, nr. 1845, s. 1.

⁴⁰ Tanin, 30 Kanunusani 1329, nr. 1845, s. 1.

⁴¹ Zafer Toprak, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İst. 1995, s. 4.

⁴² Toprak, *Milli İktisat*..., s. 5.

⁴³ Toprak, *Milli İktisat*..., s. 5.

⁴⁴ Toprak, *Milli İktisat*..., s. 5.

tesisini çıkardığı kanunlarla desteklemiştir⁴⁵. “İntibah Alâmetleri” başlığıyla Tanin’de yer alan bir yazıda, Balkan harbinden sonra hükümetin gayretlerinin de etkisiyle Anadolu halkında büyük bir iktisadi uyanışın kendisini gösterdiğine dikkat çekildikten başka, memur zihniyeti ile herkesin hükümet kapısında geleceğini aramasına dayalı iktisadi düşüncenin artık iflas ettiğinin de altı çizilmiştir⁴⁶. Yazıda, Balkan harbinden sonra kendini hissettiren iktisadi uyanış

“...bu acı hakikatler ümidimizi sarstığı bir sırada bir devr-i intibahın açıldığını, efrad-ı milletten birçoklarının, cesaret ve itminan ile saha-ı teşebbüse atıldıklarını, fıkır-i iktisat Anadolu’nun en uzak köşelerine kadar yayılarak milli şirketler tesis ettiğini, hülâsa eski uyuşukluğa bedel canlanmağa başladığımızı görürsek bundan istikbâl-i vatan namına memnun olmamak kabil değildir. Her teşebbüsün başlangıcı ufak, nâkıs, mütereddid olur. Her başlangıçta aldanmak bir, zarar etmek zaruri değilse de caizdir. Elverir ki, müteşebbisler samimiyet ve isbat, halk da rağbet ve iltifat göstere sin. Binâenaleyh efrâd-ı milletin velev ma’nevi sermayeden sermayeden başka bir şeye mâlik olmaksızın teşebbüsât-ı hususiyeye meyl etmesi sermayedarlarımızın velev küçük mikyasta olsun milli şirketler teşkiliyle saha-ı iktisada atılmaları şayân-ı tebriktir. Osmanlılık bu vatanda hakim olmak isterse mahkum olmamağa gayret etmelidir. Halbuki mahkumiyet-i iktisadiye bizzâure mahkumiyet-i siyasiyeyi intaç eder. Biz bu zamana kadar memleketimizde kazanılan servetlerin hammalı idik, bundan sonra hâmile ve âmili olmalıyız ki istiklal-i iktisadimizi açık bir alınlı bi-hakk i’lân edebilelim. Milli ünvanını haiz, milli sermayedarlardan müteşekkil, millet efradının sa’y ve gayretine müstenid müesseseler, şirketler, ticarethaneler çoğaldıkça bundan yalnız servet-i memleket değil hükümet de müstefid olur. Tebası esaret-i iktisâdiye altında inleyen bir hükümetin politikasında istiklâl tasavvur olunamaz.”

cümleleriyle anlatılmış, fırkanın milli iktisat anlayışı etrafıca ortaya konulmuştur⁴⁷. “Milli Sermaye , Ecnebi Sermaye” başlığıyla kaleme alınan başka bir yazıda da milli iktisat anlayışının önemine dikkat çekilmiş, milli sermayenin özellikle milli teşebbüslerin zirai faaliyetlerde ağırlık kazanmasının daha faydalı olacağını önemine vurgu yapılmıştır⁴⁸. Milli iktisat anlayışı çerçevesinde müslüman bir tüccar ve sermaye sınıfı yaratmaya çalışan İttihat ve Terakki yabancı sermaye düşmanlığı yapmamaya da özen göstermiş devletin özellikle bayındırlık işlerinde yabancı sermayeye ihtiyaç duyduğunu daima kabul etmiş, Avrupa’nın bu açıdan yardımını sağlamaya da çalışmıştır⁴⁹.

Balkan savaşları İttihat ve Terakki’nin Ordu’ya bakışını da derinden etkilemiştir. Balkan hezimetinin en önemli sebebi olarak görülen ordu, harp daha nihayete ermeden İttihat ve Terakki’nin el attığı bir alan olmuştur. 1913’te iktidara geldikten sonra “Genç Türkiye” söylemine ağırlık veren İttihat ve Terakki, “yeni Türkiye’nin ıslahat ve Teceddüt Türkiyesi” olduğunu⁵⁰, sadece dahili siyasetteki uygulamaları ile değil ordu alanındaki ıslah çabaları ile de ortaya koymuştur. İttihat ve Terakki bu çerçevede ordu anlayışını orduyu gençleştirmek ve

⁴⁵ Tanin, 14 Şubat 1329, nr. 1860, s. 1.

⁴⁶ Tanin, 14 Şubat 1329, nr. 1860, s. 1.

⁴⁷ Tanin, 14 Şubat 1329, nr. 1860, s. 1.

⁴⁸ Tanin, 25 Mart 1330, nr. 1899, s. 1.

⁴⁹ Tanin, 25 Mart 1330, nr. 1899, s. 1.

⁵⁰ Hüseyin Cahit, “Genç Ordu”, Tanin, 28 Kanunuevvel 1329, nr. 1812, s. 1.

siyasetin dışında tutmak şeklinde belirlemiş ve bütün ıslah çalışmalarını da bu hedef doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Daha Mahmut Şevket Paşa'nın sadareti döneminde Harbiye Nazırlığı görevine getirilen Ahmet İzzet Paşa zamanında, bir Alman askeri heyeti davet edilerek, ordu da ıslah çalışmaları başlatılmış ve bu çerçevede 163 kadar üst rütbeli ordu mensubunun emekliliğe sevkı kararlaştırılmışsa da bu bazı sebeplerden dolayı başırlanamamıştı⁵¹. Ancak ordunun gençleştirilmesi konusunda kesin karalı olan İttihat ve Terakki, Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayininden hemen sonra bu emelini gerçekleştirmiştir. Yeni Harbiye Nazırı Enver Paşa, İzzet Paşa döneminde hazırlanmış olan listeyi çok daha genişleterek 1550 kişiye kadar çıkarmış ve böylece ordu mensubu 55 yaşını geçmiş hemen bütün generallerin çoğu emekliye sevk edilmiştir⁵². Bu aynı zamanda Balkan hezimetinden sorumlu görülen subayların tasfiyesi anlamına geliyordu.

Ordunun gençleştirilmesi ve bu suretle ıslahı Edirne'nin geri alınmasında önemli rol oynamış hatta Bulgarların ve Balkan devletlerinin yeniden Türkiye'ye savaş ilan etmemelerinin sebebi bir süredir oluşturulmaya çalışan yeni ordu olarak görülmüştür⁵³. Memleketin selametini güçlü orduda gören İttihat ve Terakki Hükümeti Ordu'nun ıslahı çabalarının aynı zamanda ordu-siyaset ilişkilerini de yeniden düzenleyeceği inancındaydı. İttihat ve Terakki politize olmuş bir ordunun nelere sebep olduğunu Balkan harpleri münasebetleriyle açıkça görmüştü. İttihat ve Terakki'nin, orduyu gençleştirme ve siyaset dışı tutma ve yeni bir ordu oluşturma çabalarında tercih ettiği dış destek Almanya olmuştur. Bu çerçevede Almanya'dan bir askeri heyet davet edilerek örnek bir kolordu teşkil edilmiştir. İttihatçıların bu Alman tercihi zaman zaman Avrupa devletleri tarafından eleştiriyeye uğramıştır. Paris'te yayınlanan bir gazetede, Alman askeri heyetinin İstanbul'a davet edilmesi ve ordunun ıslahı hususları ile ilgili olarak

“İstanbul'da bir Alman hey'et-i askeriyesi yerleşecek olursa Türkiye'nin istiklâl-i siyasiyesinin de mahv olmaması kabil değildir. Son seneler zarfında Türkiye'de asıl müessir olan âmil-i siyasi İstanbul'daki ordu idi. Hükümetleri indirip bindiren o idi. Bir Alman Kumandanı altında şimdi bu ordunun siyaseten bi- taraf hale getirilmesi İttihat ve Terakki Fırkasını mevki-i iktidarda tahkim etmek neticesini verecektir. Binaenaleyh bu hareket bir fi'il-i siyasidir.”

yorumu yapılmıştır⁵⁴. Yani Avrupa İttihat ve Terakki'nin orduyu ıslah çabalarını kendi tek parti yönetimini güçlendirmesinden başka bir şey olarak görmüyordu. Gerçekte Avrupa'nın tepkisi Türk-Alman yakınlaşmasıydı. Avrupa gazetelerinde yer alan bu düşüncelere Hüseyin Cahit Bey “Gözden Kaçırılmayacak Bir Nokta” başlığıyla kaleme aldığı yazısında,

“Demek arzu ediliyor ki, İstanbul'da ordu ve hey'et-i zabitan mesâil-i siyasiye ile uğraşsın, askerlik vazifesini ihmâl etsin, her zaman gizli cemiyetlerin taklib-i hükümet teşebbüsleri vücuda gelsin, hiçbir zaman orduda bir uhuvvet-i askeriyeye bir ittihad-ı tam husûl bulmasın. Halbuki öteden beri yine Avrupa matbuatında Genç Türklerin yani İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aleyhinde söylenen sözlerin zahiren en kuvvetli görünenleri ne idi? Hatta hükümeti sabıkanın te'sir-i menhusuyla Balkan

⁵¹ Alkan, *Ordu-Siyaset*..., s. 222.

⁵² Alkan, *Ordu-Siyaset*..., s. 223.

⁵³ Hüseyin Cahit, “İstikbâlde Osmanlı Kuvveti”, *Tanin*, 29 Ağustos 1329, nr. 1709, s. 1.

⁵⁴ Hüseyin Cahit, “Gözden Kaçmayacak Bir Nokta”, *Tanin*, 15 Kanunuevvel 1329, nr. 1800, s. 1.

muharebeleri nafîle yere gaib edildiği zaman esbâb-ı mağlubiyyet cümlesinden olarak ne denilmiştir? Genç Türkler orduya siyasiyat soktular. Zabitan vazifelerini yapamadı, ordu bir takım parçalara ayrıldı. Binaenaleyh böyle bir ordu müttehid bir düşman karşısında mağlup oldu diyenler yine bu gazeteler değimliydi?”

cümleleriyle cevap verdikten başka bu tarz düşüncelerin gerçek maksadının Osmanlının istiklâline muhalefet etmek olduğuna da dikkat çekmiştir⁵⁵.

İttihat ve Terakki, Osmanlı ordusunun tanzimi ve tensiki hususunda kuvvetli bir Osmanlı Bahriyesinin teşkilini de zorunlu görmüştür. Balkan harplerinden önce Avrupa topraklarında oldukça geniş bir karar sınırını korumak mecburiyetinde olan Türkiye, Rumeli'deki toprakların kaybedilmesinden sonra bu açıdan, büyük bir orduyu burada bulundurmamak gibi bir avantaj yakalarken, bu defa adalar ve batı Anadolu sahillerine yönelik bir Yunan tehdidi karşısında güçlü bir, en azından Yunan donanmasından daha güçlü, bahriyeye sahip olma gereğini hissetmiştir⁵⁶.

Balkan savaşları İttihat ve Terakki'nin politikalarının yanı sıra kurumsal yapısı üzerinde de önemli değişikliklere neden olmuştur. Balkan harplerinden hemen sonra toplanmış olan 1913 Kongresi'nde İttihat ve Terakki ilk kez ve açıkça kendini bir siyasi fırka olarak tanımlamıştır⁵⁷. Bu andan itibaren İttihat ve Terakki'de 1918 Kasımındaki son kongresinde fesh edilinceye kadar sürecek olan cemiyet-fırka ikileminin de temeli atılmış oluyordu. 1913 Kongresinde kabul edilen yeni siyasi program incelendiğinde İttihat ve Terakki'nin Balkan savaşları ile geçirdiği ideolojik dönüşümün kendini önemli ölçüde hissettirdiği görülmektedir. Siyasi programın idari kısmının 1.maddesinde yer alan İttihat ve Terakki Fırkası'nın idari siyaseti yetki genişliği ve görev bölümü esasına dayanır ifadeleri fırkanın adem-i merkezîyet-merkezîyet tartışmalarında merkezîyetçi politika anlayışında karar kıldığını gösteren en önemli hususlardandır⁵⁸. Programda İttihat ve Terakki'nin ideolojik dönüşümünün bir ifadesi olan milliyetçiliğin etkisi de açıkça görülmektedir⁵⁹. Nitekim programın 2. Maddesinde İttihat ve Terakki, milli iktisat politikasını zedeleyen yabancılara tanınmış iktisadi ayrıcalıklar ve bütün kapütülasyonların kaldırılacağını kutsal bir vazife olarak görmüştür⁶⁰. Siyasi programın en geniş kısmı iktisada ayrılmıştır. Ziraatın geliştirilmesi, bunun için çiftçilere düşük faizli ve uzun taksitli borç verecek bir kredi bankasının teşkili, ihtiyaçlar çerçevesinde ticari muameleleri kolaylaştıracak düzenlemelerin yapılması, alıcı ve satıcı karşısında ziraatçıların menfaatinin korunması ve bu amaçla ziraat sendikalarının oluşturulması için gerekli kanunların hazırlanması ve teklifi, İstanbul'daki tasarruf ve emniyet sandıklarının taşradaki vilayetlerde de tesis edilmesi, Esnaf Cemiyetlerinin güçlendirilmesi aşar vergisinin % 10'a indirilmesi, aşar vergisinin arazi vergisi şekline dönüştürülmesi, adil bir vergi sisteminin tesisi, Ziraat Bankasının ıslahı, çiftçiler, ortakçılar, aylıkçılar ve yarıcılar arasındaki ilişkileri düzenleyecek yeni bir kanunun tanzimi, hayvancılığın iyileştirilmesi, Teşvik-i Sanayi Kanunun bir an evvel uygulamaya konulması, Borsa, Ticaret, Ziraat ve Sanayi adalarının arttırılması ve bunlara gelir temini ile faaliyetlerinin etkin hale getirilmesi, programın iktisadi kısmının en

⁵⁵ *Tanin*, 15 Kanunuevvel 1329, nr. 1800, s. 1.

⁵⁶ *Tanin*, 20 Ağustos 1329, nr. 1710, s. 1.

⁵⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 3, s. 235.

⁵⁸ “1913 Kongresi İttihat ve terakki cemiyeti siyasi programıdır.”, *Tanin*, 2 Teşrinievvel 1329, nr. 1729, s. 3.

⁵⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 3, s. 235.

⁶⁰ *Tanin*, 2 Teşrinievvel 1329, nr. 1729, s. 3.

önemli esaslarındandır⁶¹. Programın idari kısmında, idari ıslahat, aşiretlerin iskanı, mülki taksimat çerçevesinde bazı köy ve kazaların yeniden düzenlenmesi, sıtma, verem ve frengi ile etkili mücadele, memurun azl ve terfisi ile ilgili yeni kanun teklif edilmesi, bedelli askerliğin kaldırılarak askerlik mükellefiyetinin bedenen ifasına dair kanun tanzim ve teklifi, gibi esaslar yer almıştır⁶². Bu kısımda “Vatan” kelimesinin kullanılmış olması dikkat çekmektedir. Nitekim 34. Madde “Vatanımızın her şeyden ziyade ıslahat-ı idareye ihtiyacı vardır...” cümlesiyle başlamaktadır. Programda sık sık vurgulanan “vatan” ve “milli” gibi kelimeler İttihat ve Terakki’nin yeni ideolojik yapısının temel unsurlarını teşkil etmektedir. İttihat ve Terakki’nin merkeziyetçi anlayışı programda yer alan ve fırkanın eğitim politikalarının esaslarını teşkil eden maddelerde de açıkça görülmektedir. Nitekim programın eğitim kısmında, hükümetin hususi ve cemaat mektepleri üzerinde nezaret ve teftiş yetkisinin olduğu, eğitim dilinin Türkçe olduğu, ilköğretimin zorunluluğu, Rüstiye tahsilinde ticaret, ziraat ve sanat’a ait bilgilere ders programlarında yer verilmesi gerektiği, öğretmen yetiştirmenin önemli olduğu hususları dikkati çekmektedir⁶³.

İttihat ve Terakki Fırkasının 1913 kongresinde kabul etmiş olduğu yeni siyasi programı genel olarak değerlendirildiğinde, Balkan savaşlarından sonra fırkanın milli bir siyaset oluşturmaya çalıştığı görülmektedir.

Sonuç olarak Balkan savaşları öncelikle İttihat ve Terakki’nin Türkiye’nin siyasi iktidarını doğrudan ele geçirme ve tek parti iktidarını kurmasının zeminini hazırlaması bakımından önemli gelişmelere neden oldu. 5 Ekim 1918’de Talat Paşa Hükümetinin istifasına kadar sürecek olan İttihat ve Terakki Hükümetleri döneminin başlangıcını teşkil etti. Aynı zamanda Balkan savaşları Türk siyasetinde Anadolu’nun ön plana çıkmasında ve özellikle Balkanlardaki Osmanlı topraklarının kaybedilmesinden sonra Anadolu’nun Türk milletinin yaşamını sürdürebileceği son vatan parçası olduğu anlayışının zihniyet dünyasında kesin olarak yerleşmesinde önemli rol oynadı. Bundan böyle Osmanlılık idealinin yerini aldığı Türklük anlayışıyla kuvvetlenecek olan millileşme Anadolu’nun tamamını kapsayacak yeni politik uygulamalarının başlıca hareket noktasını teşkil edecektir. Makedonya sorunu ve çözümü sürecinde Avrupa müdahalesinin nelere neden olduğunu iyi anlamış olan İttihat ve Terakki benzer sürecin Anadolu’da da yaşanması ihtimali ve tehlikesi karşısında bütün dikkatini ve ağırlığını Anadolu’ya vererek merkeziyetçi politik yaklaşımı ön plana çıkarmış ve Anadolu Islahatı projesiyle bir taraftan olası Avrupa müdahalesinin önüne geçmeye çalışmış diğer taraftan da merkeziyetçi yaklaşımla ve Türkçülük idealini ön plana çıkararak Anadolu’da millileşmenin ve Anadolu temelli milli bir devletin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte Arapların meskun bulunduğu topraklara yönelik uyguladığı adem-i merkeziyetçi politika ile de söz konusu toprakların Osmanlı Devletinden ayrılması sürecinin hız kazanmasına da dolaylı yünden etkide bulunmuştur.

⁶¹ Tanin, 2 Teşrinievvel 1329, nr. 1729, s. 3; Tanin, 3 Teşrinievvel 1329, nr. 1730, s.3.

⁶² Tanin, 3 Teşrinievvel 1329, nr. 1730, s.3.

⁶³ Tanin, 3 Teşrinievvel 1329, nr. 1730, s.3.

KAYNAKÇA

1.Sürelî Yayınlar

a. Gazeteler

- Tanin*, 16 Şubat 1329, nr. 1526.
Tanin, 7 Mayıs 1329, nr. 1606.
Tanin, 8 Mayıs 1329, nr. 1607.
Tanin, 19 Haziran 1329, nr. 1649.
Tanin, 22 Temmuz 1329, nr.1682.
Tanin, 30 Temmuz 1329, nr. 1679.
Tanin, 29 Ağustos 1329, nr. 1709.
Tanin, 20 Ağustos 1329, nr. 1710.
Tanin, 26 Eylül 1329, nr. 1723.
Tanin, 2 Teşrinievvel 1329, nr. 1729.
Tanin, 23 Teşrinievvel 1329, nr. 1750.
Tanin, 4 Teşrinisani 1329, nr. 1759.
Tanin, 9 Teşrinisani 1329, nr. 1764.
Tanin, 15 Kanunuevvel 1329, nr. 1800.
Tanin, 28 Kanunuevvel 1329, nr. 1812.
Tanin, 30 Kanunusani 1329, nr. 1845.
Tanin, 14 Şubat 1329, nr. 1860.
Tanin, 25 Mart 1330, nr. 1899.

2. Telif Eserler

a.Kitaplar

- Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutîyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001.
Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev: Yavuz Alagan) Sarmal Yayınları, İstanbul 995.

Fuat Dündar, *Modern Türkiye Şifresi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, c. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

Zafer Toprak, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İst. 1995.

b. Makaleler

“Osmanlı Devleti’nin Dahili ve Harici Siyasetine Dair”, *Türk Yurdu*, Cild. 3, İst. Matbaayı Hayriye ve şürekası, 1329, s. 244-261.